

נוסחאות הספרא במדרש הגדול

מאת

ע. שטיינזלץ

המדרש הגדול לספר ויקרא מבוסס במידה רבה על מובאות, עיבודים וקיצורים של הספרא.

נוסחאות הספרא המצויות במדרש הגדול שונות במידה גכרת מנוסח הספרא שבדפוס * ובתור שכאלה הריהן מקור רב ענין לחקר גירסת הספרא ונוסחו המקורי. הבעיה המרכזית הכרוכה בכך הריהי בעיקר מידת מהימנותו של המדרש הגדול כמקור. העובדה, שמחבר מדרש זה מרשה לעצמו חופש מרובה בשינוי עיבוד והתאמת המקורות שלפניו, מעמידה על כן בספק ידוע כל שינוי המצוי בו. מובן, שפקוק זה אינו פוסל מראש כל נוסח שונה, אולם כל נוסח משופר עשוי תמיד להיות על פי הגהתו של בעל המדרש ולא דוקא על סמך המקורות.

בעיה זו דומה שהיא עשויה למצוא את פתרונה על ידי השוואת כתבי יד מעולים של המדרש הגדול עם כתבי יד רומי של הספרא, שהוציא ל' פינקלשטין.

ההשוואה בין שני המקורות מגלה, כי קיים דמיון מפתיע ביניהם. קיימים מקרים למאות בהם נוסחאותיהם של קטעים ומשפטים שלמים, חילופי מלים ואף דרך כתיבתן של מלים בודדות זהים לחלוטין. נראה, כי נוסחת הספרא שלפני בעל המדרש הגדול היתה ביסודו של דבר נוסחת כתבי יד רומי.

אכן, לא בכל דבר זהים שני הנוסחאות לגמרי, אולם הקירבה ביניהם כה גדולה עד שיש בה להראות בבירור קיומה של גירסת יסוד אחת.

מעובדה זו יש להוציא שתי מסקנות יסודיות: ראשית, יש בכך כדי לאשר שוב את מהימנותן ודרגתן המעולה של נוסחאות המדרש הגדול. אף-על-פי שדרכו של מחבר המדרש היא לקצר ולעבד, הרי בכל מקום שהוא מעתיק מן הספרא העתקתו נאמנת ומדויקת ונוסחאותיו (גם כשהוא סוטה לפעמים מנוסח כת"י פינקלשטין) ראויות לתשומת לב רבה.

שנית, יש בכך כדי לחזק את תוקפו של כת"י רומי, מאחר שנראה בבירור כי כתב יד זה איננו נוסחה מבודדת, אלא הריהו שייך למערכת כתבי יד מעולים, שמצויים היו במזרח, בעיקר במצרים ובתימן, עובדה המוצאת לה אישור גם בכתבי יד תימני עתיק (מקוטע) של הספרא **.

ברי, שלא כל הנוסחאות הללו, אף שהן שונות מנוסח הדפוס, יש בהן יתרון לימודי על הנוסחאות הקיימות. אולם ודאי שחלק מן הגירסאות שבמדרש הגדול

* לפני מהדורת א"ה חייס, חין תרכ"ב.

** כתבי יד זה, שלא פורסם עדיין, השאילני בטובו הרב קפאח. הוא מכיל כמה עשרות עמודים של תורת כהנים. מצורת הכתב נראה, כי כתבי היד קודם למאה הארבע עשרה.

יש להן סימוכין, ועל כל פנים יש חשיבות בהדגשתן כהסבר לשימושי הספרא בתלמוד, במדרשים ובפסק ההלכה.
להלן כמה משינויי גירסה אלה על פרשת ויקרא, וביאורם.

[1334567]

פתיחה לתורת כהנים.

(א) כלל ופרט וכלל אי אתה דן אלא כעין הפרט. נוסח המדרש הגדול: ואי אתה דן אלא כעין הפרט. וכן גירסת הספרא כת"י.
על פי גירסה זו נראה, כי "אי אתה דן" אינה הוראה כיצד לנהוג במקרה כעין זה, אלא המשך תיאורה של המידה; מידה זו הריהי: כלל ופרט וכלל ואי אתה דן...., שכל זה כלול בשם המידה.

(ב) בענין מידת כלל ופרט וכלל: אף אין לי אלא ולד ולדות הארץ וגידולי קרקע יצאו כמהין ופטירות. במדרש הגדול אין "יצאו כמהין ופטירות", וכן אינו בכת"י רומי.

וכן נראה, כי במקומות שמובאת ברייתא זו בגמרא (בעירובין, בבבא קמא ובנויר) אין תוספת זו על כמהין ופטירות מובאת כלשון הברייתא של תורת כהנים, אלא כמסקנה היוצאת ממנה בגמרא. ומפירוש הראב"ד נראה, שאף לפניו לא היתה גירסה זו.

(ג) בענין דבר הלמד מסופו: משמע בית שיש בו אבנים ועצים ועפר מטמא. יכול אף בית שאין בו אבנים ועפר? ת"ל: ונתן את הבית... במדרש הגדול: ...מטמא, ואם אין בו אבנים ועצים במשמע, כשהוא אומר: ונתן... וכן הנוסחה גם בכת"י רומי.

ועדיפותה של נוסחה זו מבחינה סגנונית ברורה היא, שכן לפי נוסחת הספרים אין כלל מקום לחשוב כי בית שאין בו אבנים... מקבל טומאה, וממילא אין צורך בלימוד מיוחד כדי לדחות את הדבר. מה שאין כן בנוסחת המה"ג, שבו ההנחה מועלת מתחילה, ועל כן יש טעם בדרך הלימוד מסופו של המקרא, כדי לדחות את ההנחה.

דבורא דנדבה, פרשה א.

(ד) דבור, זו היא הנוסחה ברוב ספרי תורת כהנים. אולם בנוסחאות המדרש הגדול (לא כולן) כמו בנוסחת כתב"ד רומי הנוסחה היא "דיבר" (חיריק וצירה), וכן בכל הספר.

(ה) אי מה הצד השווה. נוסחת מה"ג: "או מה הצד השווה" וכן נוסחת כת"י רומי, וכן בכל הספר. ונראית גירסה זו, שהיא בעברית, על הגירסא "אי מה" בארמית.
(ו) מפי הקודש ברוך הוא ומדבר ברוח הקודש. במה"ג: מפי הקודש ומדבר ברוח הקודש, וכן גם בכת"י רומי.

אף על פי שמבחינת המובן שתי הנוסחאות שוות, הרי מבחינת מבנה המשפט נראה שהלשון במה"ג עדיפה משום ההדגשה הכפולה: קודש... קודש.

פרק ב

(ז) ברשימת הפסוקים ב"ג מיעוטים נמצא בספרא: אשר אועד לכם שמה לדבר אליך שם' (שמות כט, מב); ובמה"ג: אשר אועד לך שמה' (שם ל, ו) וכן בכת"י רומי.

יתרונה של גירסת מה"ג ברורה, כי לפי הגירסה המצויה יוצא, שבמקום להביא

מיעוטי, הוא מביא פסוק שממנו נראה שהיה הדיבור למשה ולאהרן, ואף מספר המיעוטים אינו יוצא כהוגן. מה שאין כן בגירסה זו. ואכן ה"חפץ חיים" בפירושו לספרא הגיה כך.

ח) בשלשה מקומות נאמר בתורה דבור למשה במה"ג: בשלשה מקומות נאמרה תורה. וכן בכת"י רומי. גירסת הספרא, אף שהיא נתמכת על ידי גירסה זו במקור המקביל במדבר רבה, בכל זאת היא קשה ובודאי עדיפה נוסחת מה"ג הפשוטה והברורה. נוסחה זו מצויה גם בילקוט שמעוני.

ט) דבר אל משה ולא לאהרן. במה"ג חסרות מלים אלו, וכן בכת"י רומי. וכן במדבר רבה ובילקוט שמעוני, ובאמת אין צורך בתוספת זו להבנת הענין.

י) עתיד אני להיות ועד להם ולהתקדש בהם. במה"ג: עתיד אני להתועד בהם ולהתקדש בהם. נוסחת מדרש הגדול היא מבוררת ויש לה סמוכין במקבילות, כי בילקוט שמעוני הגירסה זהה, ובבמד"ר הנוסח: "להתועד להן". וסיוע לכך בנוסחת כת"י רומי: "להיועד להן".

יא) מלאכי השרת שאין משה יכול להכנס לתוכן. במה"ג: מלאכי השרת שאין משה יכול להכנס למקומן, וכן בכת"י רומי.

במקבילות נראה, כי בילקוט שמעוני היתה גירסה שונה, שכוונתה אחרת. אך במדבר רבה "לרשותן, למקומן", שהיא דומה ביסודה לגירסת מה"ג. ואכן מבחינת טיבה נראה שעדיפה גירסה זו מצד פשטותה.

יב) יכול היה מדבר עמו לצורך עצמו... לא בשביל עצמו. ובמה"ג: יכול לא היה מידבר עמו לצורך עצמו... ומידבר עמו לצורך עצמו. וכן בכת"י רומי.

גירסה זו, שהיא ממש הפך הגירסה בספרא שלפנינו, מכל מקום נראית מיושרת ממנה. בנוסח הקיים כבר התקשו מפרשי הספרא, כי לפיו אין בין דעת ר' אלעזר בן אחוראי (במה"ג ובכת"י רומי: אחבאי) לבין דעת תנא קמא ולא כלום, וכבר תירץ זאת בעל "קרנן אהרן" בדוחק. אבל גירסה זו יפה היא ונהירה. ולא עוד, אלא שנראה מפירוש הראב"ד כי אף לפני היתה מצוייה כעין גירסה זו.

פרשה ב

יג) בענין סמיכת נשים: וסמכו עליו הנשים, לא מפני שהסמיכה בנשים אלא מפני נחת רוח של נשים. במה"ג: וסמכו עליו הנשים. וכי יש סמיכה בעזרת הנשים? אלא מפני נחת רוחן של נשים. וכן בכת"י רומי.

אמנם בגמרא (חגיגה טז, ב) הגירסה היא כגירסת הספרא שבידינו, אולם גירסת מה"ג מעניינת ביותר ונראה שעל פיה מתבאר הענין בדרך טובה יותר. שכן עפ"י גירסת הספרים אין מובן משום מה הוציאו את קרבן הנשים אל עזרת הנשים (שהרי נשים יכולות להיכנס לעזרת ישראל לצורך). ברם, לפי הגירסה כאן, מובן, שהוציאו את הקרבן לעזרת נשים וכי באמת הסמיכה עליו לא היתה סמיכה כלל, אלא מפני נחת רוחן של נשים. ואכן, נראה כי הראב"ד היתה לפניו גירסה זו של מה"ג.

פרק ג

יד) כופין אותו עד שיאמר רוצה אני. במה"ג נוסף: וכן אתה אימר בגיטי נשים, כופין אותו עד שיאמר רוצה אני. וכן בכת"י רומי.

תוספת זו מצויה גם בכמה מקומות בגמרא, שהובאה בהם הברייתא מתורת

כהגים (יבמות קי, א; קדושין נ, א; בבא בתרא מח, א) ובמקומות אלה התוספת בענין גיטי נשים קשה מאוד להסבירה כתוספת של הגמרא לפי שלא תמיד דבר זה הוא מן הענין שבשבילו הובאה הברייתא. אולם אם נגרוס כגירסת מה"ג יתברר הדבר, שכן בגמרות אלה הובאה כל הברייתא כולה כלשונה גם עם התוספת "וכן אתה אומר" ... אף שאינה נחוצה לענין בגמרא שם, והוא כדרך הגמרא לעתים, שמובאת ברייתא שלימה אף עם חלק שאינו שייך ממש לענין.

פרק ד

טו) אם תאמר דברים שחייבין עליהם, וכו'. במה"ג: אם תאמר על דברים שחייבים עליהם וכו'. זוהי גירסה נאה, פשוטה יותר, אף שאינה מסתייעת בכתבי יד. טז) מצות לא תעשה שיש בה קום עשה. בכמה כתבי-יד של המה"ג: מצוות לא תעשה שיש בהן קיום עשה. העובדה שכתבי יד שונים (שאינם תלויים זה בזה, כנראה) גורסים כגירסה מעניינת זו מעוררת מחשבה, שמא היתה באמת נוסחה מקורית אחרת (בצד הנוסחה הידועה) של "מצות ל"ת שיש בה קום עשה".

יז) אם תאמר עון פגול, כבר נאמר פגול הוא לא יחשב; אם עון נותר, כבר נאמר לא ירצה. במה"ג: אם תאמר עון פגול ונותר כבר נאמר בהן לא ירצה לא יחשב. גירסת הספרא, שהיא הגירסה המקורית בגמרא (יומא ז, א, ועוד) לפני שרשי הגיה אותה ותקנה, הריהי, כפי שמעיד תיקונו של רש"י גירסה קשה העומדת בסתירה ידועה למקומות אחרים בגמרא. אם אמנם הגירסה במה"ג היא העתקה מן הספרא (ולא עיבוד של המחבר) הרי היא פותרת את הבעיה בצורה פשוטה, מאחר שאין היא מבררת כלל למה מתייחס "לא ירצה" ו"לא יחשב". מעניין לציין, שבכת"י רומי הגירסה היא כגירסת המתוקנת של רש"י.

פרשה ד

יח) מניין שתהא ידו של שוחט לפניו מן הנשחט? ת"ל: "ושחט את בן הבקר לפני ה'". במה"ג: מניין ... ת"ל: את בן הבקר לפני ה'. וכן בכת"י רומי. הגירסה שבספרא הריהי כגירסה המובאת בגמרא (זבחים לב, ב), לפי גירסה זו. נראה, כי נושא זה נלמד מן הקריאה: "ושחט את בן הבקר", כאילו היה כתוב: והשוחט את בן הבקר וכו'. אולם לפי הגירסה במה"ג נראה, כי הדרשה שונה היא וכי הלימוד אינו מן המלה "ושחט", אלא מן הריבוי "את". ולפי זה יתפרש מדרש זה כך: את בן הבקר לא רק בן הבקר כי אם גם דבר נוסף, והוא "ידו של שוחט". ויש לגירסה זו סיוע מן הביטוי ידו של שוחט, שממנה נראה שהריבוי אינו על השוחט טילו כי אם על דבר הטפל לבן הבקר.

יט) הא כיצד? שתי מתנות שהן ארבע. במה"ג: הפסק ארבע מתנות. וכן בכת"י רומי, ובפירוש הראב"ד: הפסק מתנות.

נראה, שהגירסה במה"ג עדיפה, כי ביסודו של דבר הרי מן המלה "וזרקו" אין ללמוד במישרין על מספר הזריקות אלא רק שיש הפסק מתנות ולא "יקיפנו בחוט". כ) הדם על גבי המזבח אף על פי שאין בשר. מה אני מקיים, ועשית עולותיך הבשר והדם? הקיש הדם לבשר מה הדם בזריקה אף הבשר בזריקה. יכול יהא זורק ורובג? ת"ל: "וערך הכהן אותם", במה"ג: הדם על גבי המזבח. ומניין אף הבשר? ת"ל: "ועשית עולותיך הבשר והדם", ומה אני מקיים, "וערך עליה העולה" וכו'.

גירסת מדרש הגדול, אף שהיא מעמידה את הנושא כולו בדרך אחרת, נראית שלימה יותר. כי לפי נוסחת הספרים נראה „אעפ שאין בשר“ לא במקום ולא לפי המשך הענינים; ואילו לנוסחת המה"ג כל הענין מקושר והראיות מן הפסוקים באות בסדרן.

פרק ו

(כא) שהוא דרך כבוד של מעלת. במה"ג: שהוא דרך כבוד מלמעלה. וכן בכת"י רומי. ונראה ששתי הגירסאות מפרשות את הענין בדרך שונה. לגירסת הספרים הכוונה היא שכיסי הראש הוא כבוד שמים. ולגירסת מה"ג נראה כי פירושו פשוט, שמכסים את בית השחיטה, שהוא דרך כבוד (משפט מוסגר), מלמעלה.

(כב) עצים נתונים להיות אש. במה"ג (בחלק מכתבי היד): עצים הנתונים להיות אש. וכן בכת"י רומי. וכן הגיה הגר"א עפ"י הגירסה בגמרא: ניתוכין.

(כג) מה מזבח שלא נשתמש בו הדיט וכו'. במה"ג מובא לפני משפט זה: יכול אף עצי סתירה כשרים? ת"ל: ... מה מזבח וכו'.

במקבילה בגמרא (מנחות כב, א) אין תוספת זו מצוייה, וכן אינה בילקוט. אולם בספרא כת"י רומי נוסחה דומה מאד: ושלסתיירה בכל מקום פסולין וכו'. הרי שנוסחה מה"ג מבוססת על כתב יד דומה לזה.

(כד) יכול יתלשו הגידים והעצמות. במה"ג: יכול יחלוץ הגידין והעצמות. וכן בכת"י רומי.

גירסה זו היא גירסת הגמרא (זבחים פה, ב), ונראה שהיא מבוססת על גירסה אחרת בספרא, כפי שמוכיח כתב-היד.

פרשה ה

(כה) לחולה ולזקן ולמוקצה. במה"ג: לזקן ולחולה. וכן גירסת כת"י רומי, וכן הגיה הגר"א על פי הגמרא.

(כו) שהירך בצפון והיכן הם פונים? לדרום. במה"ג: ואיכן הן פנים. כן גם גירסת הראב"ד, וכעין זה אף הגר"א. ונראה שגירסה זו עדיפה.

פרק ז

(כז) שהצפון פנוי. במה"ג: שהצפון כולו פנוי. וכן בכת"י רומי. ונראה כגירסה זו, שהיא ברורה יותר ועיקר הענין יוצא על פיה מפורש.

פרק ח

(כח) יכול כל התורים יהו כשרים וכל בני היונה יהו פסולין. במה"ג: וכל בני יונה כשרים. וכן הגירסה בילקוט, וכן הגיה הגר"א. וכן נראה מתוך המשך הדברים, שהגירסה „כשרים“, היא המתקבלת מצד הסגנון והענין.

פרשה ז

(כט) מה אם בן הצאן שקבע לו צפון. במה"ג: מה עולת בהמה שקבע לה צפון. גירסת המה"ג ברורה יותר. שהרי „בן הצאן“ אינו דוקא קדשי קדשים, ולא כל בן צאן שחיטתו בצפון. מה שאין כן כשהוא אומר „עולת בהמה“, שאז בודאי ניתן ללמוד ממנו, ואף שבעיקרם של הדברים אין שינוי בין הגירסאות — שיפור מצד הלשון יש כאן, אם אמנם אין זה אך תיקון לשון של בעל מה"ג.

(ל) יכול יעקור בסכין. במה"ג קיימות נוסחאות אחדות: יקוד, יקוב, יקור. בכת"י רומי: יקור.

פרק י

(לא) סלת', מה סלת האמורה להלן מן החטים אף כאן מן החטין. במה"ג: נאמר כאן, סלת' ולהלן הוא אומר: סלת חטים תעשה אותם' מה להלן מן החטין אף כאן מן החטין. נוסחה מורחבת זו של מה"ג מוצאת לה סיוע בפירוש הראב"ד, ממנו נראה כי אף לפניו היתה גירסה זו.

(לב) שיציקה ובלילה כשרים לכל אדם. במה"ג: בכל אדם, וכן בכת"י רומי, וכן בילקוט. ועל פי הסגנון הרגיל בדברי חז"ל היא הנוסחה העדיפה.

פרשה ט

(לג) אזכרתה' נזכרים בה, נזכרים בקמיצה, נזכרים בלבונתה. במה"ג: נזכרים בקמיצה נזכרים בלבונתה. בכת"י רומי: נזכרים בה נזכרים בקומצה וכו'.

כת"י רומי מסייע למה"ג לפחות בתיקון פשוט אחד, "נזכרים בקומצה" במקום "נזכרים בקמיצה", שהיא גם נוסחה עדיפה ללא ספק. אולם יש מקום להרהר אם אין נוסחת מה"ג המשמיטה "נזכרים בה" הנוסחה המקורית, שכן, אזכרתה' האמור בכתוב מתכוון בודאי לקומץ וללבונה בלבד המוקטרים על גבי המזבח.

פרשה י

(לד) מצות', מצות' למצות שוו וכו'. במה"ג: ורקיני מצות' למצות שוו לא לבלילה. והיא נוסחה פשוטה ונאה אשר מבחינה לשונית נראית עדיפה על נוסחת הספרים.

פרשה יב

(לה) שהדבש יפה להם מנין? שהפטמים אומרים יפה הדבש לקטורת מנין? במה"ג: שהדבש יפה להם כגון שהפטמים אומרים יפה הדבש לקטורת מנין. וכן בכת"י רומי. והיא נוסחה ברורה ונאה, שאין בה מן הסירבול שבנוסחת הספרים, והמשפט יוצא בה ברור ושלם.

(לו) המעלה מבשר חטאת... ושיירי מנחות מן השאור מן הדבש מן הדבש עובר בלית. במה"ג: ...ושיירי מנחות מן השאור ומן הדבש עובר בלית.

גירסה זו של מה"ג אינה לא כגירסת הגמרא ואף לא כגירסת הספרא. אולם בתוספתא (מכות פ"ד) ובירושלמי (שבת פ"ז ה"ב) מצוייה גירסה דומה מאוד לזו. ואם נביא בחשבון שכנראה לא השתמש בעל מה"ג בשני מקורות אלה — תהא לפנינו גירסה חדשה של הספרא בענין זה. חשיבותה של גירסה זו הריהי בעיקר משום שהיא נותנת בסיס לדברי הרמב"ם (הלכות אסורי מזבח פ"ב), שמאוד קשה להתאים אותם לדברי הגמרא. אולם אם מניחים שלפני הרמב"ם היתה בספרא (ואולי גם בתלמוד) גירסה מעין זו שבמה"ג, יתא לדבריו מקור פשוט, ומכאן סיוע עקיף נוסף לנוסח זה של מה"ג.

(לז) כל שיש ממנו לאישים הרי הוא בבל תקטירו. באחת מנוסחאות מה"ג: ...הרי שאירתו (בשין שמאלית, מלשון שאור) בבל תקטירו.

נוסחה מעניינת זו משלימה את האמור לעיל (לו), ונראה שהיא מבטאת גירסה ידועה שממנה, או מדומה לה, שאב הרמב"ם (המצויין לעיל) את פסק ההלכה שלו.

פרק יד

לח) יכול תבונהו. במה"ג: יכול תבניתו. וכן בכת"י רומי, אך בגליון שם מתוקן: "תבונהו".

הגירסה "תבונהו" מצויה בגמרא (מנחות נ"א, א) ונראה שעל פיה תוקן אף בכת"י רומי. וייתכן כי גירסת הספרא עצמו היתה לפחות בכמה נוסחאות "תבניתו", והיא כשיטת אב"י בגמרא שם.

פרשה יג

לט) אין לשון 'קלוי' אלא לשון אכוב של קלאים היה שם וכו'. במה"ג: אין אומרים לשון קלוי אלא בדבר אחר. ואכוב של קלאין היה שם וכו'. בכת"י רומי: אין אומר לשון קלוי אלא לשון אחר. ובגמרא (מנחות סו, ב): אין אומר לשון קלוי אלא דבר אחר.

הנוסחאות השונות במאמר זה מראות, כי הנוסח המקורי (יהא אשר יהא נוסח זה) עבר דרך כמה צנורות והשתנה בהתאם לכך לגירסאות שונות. אולם גירסאות אלה קשות מאוד מבחינת הלשון, ואף שכנראה כוונת הדברים אחת היא, לשון הספרא מגומגמת בכל הנוסחאות. כל זה בשאר הנוסחאות. אולם נוסחת מדרש הגדול (אגב, אחת הנוסחאות, כי גם במדרש הגדול מצויות אחדות, ונוסחה זו היא של כתב-יד מצויין בטיבו) נראית נהירה ועדיפה על כל הנוסחאות, שכן היא פשוטה בניסוחה, ברורה ביותר ונותנת משמעות והסבר לשאר הנוסחאות — כיצד יכלו להשתלשל מנוסחה כעין זו.

מ) 'אביב' אלו נאמר אביב קלוי גרש, הדבר שקול, אפשר יקלנו גרש, כשהוא אומר: 'אביב קלוי באש גרש' ת"ל: 'באש' הפסיק הענין וכו'. במה"ג: אביב קלוי גרש, דבר שקול יקלנו אביב, יכול יקלנו גרש? ת"ל: 'באש' הפסיק הענין. וכן נוסחת כת"י רומי. על עדיפותה של גירסה זו עיין בהקדמת פרופ' ל' פינקלשטיין להוצאת כת"י רומי.

מא) ונאווה היה. במה"ג: ונווי היה. בכת"י רומי: ונוי היה. ונראית גירסה זו, כי הדרש נוטריקון האותיות "נו", ויאה להשלים כן: נוי, או נויי.

פרק טז

מב) תודה שהיא באה מן השלמים. במה"ג: תודה שהיא מין שלמים. וכן בכת"י רומי. ובדומה לזה הגיה הגר"א: "שהיא באה ממין השלמים". ונראה שגם לפני הראב"ד היתה גירסה דומה. וברור, כי נוסחה זו טובה מנוסחת הספרים, שכן קשה לתת משמעות נכונה על פי ההלכה לביטוי בספרא כמו שהוא, בעוד שעפ"י נוסחת מה"ג הענין פשוט וברור.

פרק יז

מג) ברחוק מקום אתה זוכח ואין אתה זוכח בקרוב מקום. במה"ג: ואין אתה זוכח במקום. וכן בכת"י רומי. בגמרא (קדושין נז, ב): "... במקום קרוב. והנה, מאחר שבקטע זה הלימוד הוא ביחס לחולין שנשחטו בעזרה, הרי ברור שהנוסחה "במקום", היא הטובה ביותר, שנלמד ממנה שברחוק מקום מותר לזבוח חולין, אבל במקום המקדש עצמו אסור. וגירסת הספרים בספרא ובגמרא נראה שהיא מתוך שיגרת לשון להשלים "בקרוב מקום" כנגד "ברחוק מקום".

מד) לחולין שלא נשחטו בעזרה. במה"ג: לחולין שלא ישחטו בעזרה. שתי גירסות אלו מבטאות מחלוקת בין שתי גירסות המובאת גם בגמרא. הגירסה שלפני רש"י היתה כגירסת הספרים בספרא ורש"י הגיתה כגירסתמה"ג. ונראה, שגירסה זו, המצויה כעת בגמרא ובמה"ג טובה יותר מבחינת הנוסח, אף כי גם כת"י רומי גורס כאן כנוסחת הספרים.

מה) כל הרוחות. במה"ג: כל הרוח. וכן בכת"י רומי. הנוסחה "כל הרוח", אף שהיא נראית קשה, מוצאת לה סיוע בכתוב בספרים שלמים שכשרו להשחט בכל הרוח, אשר גם שם מגיה הגר"א: בכל הרוחות. ונראה, כי "בכל הרוח" משמעו "בכל צד", והיא דרך ביטוי שלא השתמשו בה ולכן הוגהה בספרים, וכדרך שנראה מן הנסיון לחזור ולהגיה אף את השריד האחר של ביטוי זה. פרשה יד

מו) והקריב המזבחה. במה"ג: והקריב מזבח. וכן בכת"י רומי, וכן הגיה הגר"א על פי הילקוט, וכן נראה מהמשך הפסוקים.

מז) תותב וקרום ונקלף. במה"ג: תותב וקרום נקלף. וכן בכת"י רומי. ובגמרות שלנו הגירסה: וקרום ונקלף. אך לדעת המפרשים הרי כאן שני דברים, וממילא ראוי היה שתהא הנוסחה כבמה"ג "תותב וקרום נקלף".

מח) זמן היותר על הכבד. במה"ג: או מן היותר על הכבד. וכן הגירסה בילקוט, וכן הגיה הגר"א. ולפי הענין היא הגירסה המתקבלת על הדעת מצד הלשון. דבורא דחובא

פרשה ג

מט) מדם הנפש לא מדם הבשר ולא מדם התמצית. במה"ג: לא מדם העור ולא מדם התמצית. וכן בכת"י רומי, וכן בגמרא. וכן צ"ל מבחינת עצם הענין.

פרק ז

נ) שאינו מחייבו אלא שבועה. במה"ג: שאינו מחייבו ממון אלא שבועה. וכן בכת"י רומי, וכן בילקוט. והיא נוסחה מבוארת וברורה יותר מנוסחת הספרים.

נא) אמר ר' שמעון, אם אמר מזיד אני פטור. במה"ג: ר' שמעון אומר, יאמר מזיד אני והוא פטור. וכן נוסחת כת"י רומי, וכן גירסת הראב"ד.

ובגמרא (כריתות י"א, א): מה אם ירצה לומר מזיד אני פטור. וגירסת מה"ג עדיפה, שכן מן הענין (ומדברי המשנה) יוצא ברור שדברי ר' שמעון הם נימוק כנגד דעת ר' מאיר, ולפי נוסח הספרים אין הדברים ברורים כלל; ואילו בנוסח המה"ג יוצא הענין מבורר בתוכנו ובלשונו.

נב) אשר חטא בה, מה ת"ל. במה"ג: אשר חטא' מה ת"ל, בה' וכו'. וכן בכת"י רומי, וכן גורס הראב"ד. וגירסה זו עדיפה מגירסת הספרים, מפני שהיא מדגישה שעיקר הלימוד בענין מיוחד זה הריהו מיתור המלה, בה'.

נג) העושה מלאכות. במה"ג: העושה מלאכה בין השמשות. וכן בכת"י רומי, וכן בגמרא. וכך נראה מצד הענין.

נד) ר' ישמעאל ור' שמעון שזורי. במה"ג: ר' ישמעאל השיזורי ור' שמעון. וכן בכת"י רומי. במשנה שבמשניות הגירסה: ר' שמעון שזורי ור' שמעון. בתוספתא ובמשנה שבגמרא: ר' שמעון ור' שמעון שזורי, וכן הגיה הגר"א בספרא.

ונראה מגרסאות אלה, שהגירסה המקורית היא זו שבמה"ג, אולם מאחר שמוזכר בה שמו של תנא לא ידוע "ר' ישמעאל השיזורי" ומאחר שמקובל כי התנא הקודם בזמן מוזכר קודם, ושמו של ר' שמעון השיזורי נזכר במשנה, נוצרו חילופי גרסאות שונים, שניסו להשלים ולבנות צירוף שמות זה בדרך אחרת.

פרשה ז

(נה) בכרכר ושובטים. במה"ג (אחת הנוסחאות): בכדכד ושובטים. וכן בכת"י רומי. כאן לפנינו נוסחה חדשה על שמו של הכלי, שבכל אופן אינו נוח לפירוש.

פרק י

(נו) שעירת עזים תמימה' מניין שתבוא בת שנתה וכו'. במה"ג מסכם בקיצור; כל מקום שנאמר שעיר, שעירה, בת שנתיים.

עובדה זו, שהמה"ג לא זו בלבד שאינו הולך בעקבות הספרא, אלא קובע בדיוק הפך הדברים — יש בה כדי להפתיע. אמנם, אפשר להסביר את המה"ג בכך, שהסתמך על הרמב"ם (הלכות מעשה הקרבנות פ"א הי"ד). אולם לאמיתו של דבר התמיהה היא אף על הרמב"ם — על סמך מה הוא מבסס את דבריו. וכבר דנו בתמיהה זו מפרשי הרמב"ם. ברם, בילקוט מובאים דברי הספרא כמעט כמו שהם בספרים אך בשינוי אחד, כי שם מתחיל הדיון במלים "שעירת עזים' יכול בת שנתה" וכו'. אמנם בסיכום הדברים המסקנה שם, ששעירת עזים היא בת שנתה דוקא. אולם הפתיחה "יכול בת שנתה" נראה שהיא מרמזת על גירסה אחרת בתורת כהנים, או שיטה אחרת של מדרש הלכה, ששייכת היתה לכאן ואשר בה היתה המסקנה כי שעיר הוא בן שנתיים. ודומה, ששרידי גירסה זו ניכרים בילקוט מצד אחד ובפסוק המבודד במה"ג.

פרק יב

(נז) שרץ... אין לי אלא בשרו — דמו, צירופו, עירובו מניין? במה"ג: ...דמו, צירו, עירובו מניין, נוסחה זו מצוייה במה"ג בלבד ואין לה סמוכין בגירסאות אחרות, ואף-על-פי כן דומה, שהיא ראויה לעיון, שכן על פי המשך הדברים דומה שקרוב יותר לומר "צירו" מאשר "צירופו". שהרי הלימוד הוא לרבות דבר נוסף על בשרו, ולא דבר נוסף על השרץ. ולנוסחת הספרים ראוי היה שייכתב מעין זה: אין לי אלא שרץ עצמו, דמו, צירופו, וכו'; ואילו כנוסחת המה"ג הענינים נהירים, שיש כאן ריבוי נוסף לבשרו, גם דמו וגם צירו.

(נח) ונעלם ממנו' מכלל ידיעה. במה"ג: ונעלם ממנו מכלל שידע. כעין זה גורס רבנו הלל, וכן הוא בגמרא. ובילקוט הגירסה: מכלל שהיתה ידיעה. והיא גירסה נהירה יותר.

פרשה י

(נט) אנדרוגינוס. במה"ג (בכל המקומות): אנדרגינס, וכן בכת"י רומי. ובדרך כלל רואים שכה"י עבר הגהה שבה תוקן תמיד "אנדרגינס" ל"אנדרוגינוס", כמו בשאר הספרים, אך במקומות אחדים נשארה גירסה זו.

פרק יח

(ס) מה חטאת העוף מוצה מזה ומזה אף עולת העוף מוצה מזה ומזה. או: מה חטאת העוף אוחו בראש ובגוף ומזה אף עולת העוף אוחו בראש ובגוף ומזה (ספרא

מהדורות אחרות). במה"ג: מה חטאת העוף מזה מזה ומה אף עולת העוף ממצה מזה ומזה, וכן בכת"י רומי.

גירסת מה"ג נראה שהיא הטובה בגירסאות, שכן בשאר הגירסאות אין התבונה בין עולת העוף, שדינה בהמצייה לבין חטאת העוף, שדינה בהזייה; ואילו בנוסחת זו הדברים מדויקים מכל צד, ועין בפירוש רבנו הלל שגם לו גירסה קרובה, ובייחוד נראה שגירסת הראב"ד היתה כגירסת מה"ג.

פרק יט

(סא) שמיד בערכין הוא מביא סלע. במה"ג (נוסחת כמה כתבי יד): שמך בערכין הוא מביא סלע.

הגירסה "שמך בערכין", אעפ"י שאין לה סימוכין בכתב-יד של הספרא נראית כגירסה המקורית. כי גירסת הספרים נראית מגומגמת; ואילו גירסת מה"ג היא פשוטה וברורה, ונוסף לכך היא כלשון הכתוב, ואם מן הוא מערכך ועל פי ההלכה, שמועט שבערכין הריהו סלע.

(סב) ואין ממתינין להם שיקרבו עד למוצאי שבת. במה"ג: ואין ממתינין להם שיקרבו למוצאי שבת. וכן בכת"י רומי.

ועדיפה היא על גירסת הספרים, שלפי גירסת הספרים ראוי היה לכתוב "ואין ממתינין להם עד מוצאי שבת" והמשפט כמו שהוא מגומגם קצת; ואילו בגירסת מה"ג הרעיון ברור והביטוי פשוט.

פרק כ

(סג) יכול דינרים? ת"ל: שקלים. יכול שקלי נחושת? ת"ל: שקלים. במה"ג: יכול דינר? ת"ל: שקלים. יכול שקלי נחושת? ת"ל: שקלים כסף וכו'. וכן בכת"י רומי.

והנה, גירסת הספרים היא קשה להבנה, וכבר הגיהה הגר"א עפ"י הילקוט בדומה לגירסה זו. אולם גירסת המה"ג עדיפה, ולפיה הענין פשוט וקל להבינו, והלימוד הלך מנושא לנושא, מתחילה ממעטים מטבע אחד, אח"כ שקלי נחושת וכו'.

(סד) לאותו שעל הקודש. במה"ג: לאותו הקדש. וכן בכת"י רומי, ובפירושי רבנו הלל והראב"ד. וכן נראה לפי הענין.

פרשה יב

(סה) אם נפשך לידע. במה"ג: נפשך לידע. וכן בכת"י רומי ובכת"י תימני, והוא כסגנון המדרש בכל מקום.

(סו) השב לו מן הפגול. במה"ג: היושב לו מן הפגולין. וכן בכת"י רומי ובכת"י תימני. ונראה כגירסה זו, שכן קשה לדבר על שיבה או תשובה מאכילת פגולים, מה שאין כן "היושב לו מן הפגולין" היינו שאינו אוכל אותם.

פרק כא

(סז) יכול אפילו כולו לבדק הבית. במה"ג: יכול יפול כולו לבדק הבית. וכן בכת"י רומי ובכת"י תימני, וכן בפירושי רבנו הלל והראב"ד והר"ש משאנץ. והיא ללא ספק גירסה מובנה וברורה, כי גירסת הספרים אינה מובנה כלל.

סח) ימכרו לצרכי אותו המין. במה"ג (חלק מכתבי היד): לצרכי אותו המין. וכן בכת"י רומי ובכת"י תימני וכן בפירוש רבנו הלל.

והנה, אף שבגמרא (שקלים פ"ד, ה"ד) הגירסה היא "לצרכי". הרי מכל מקום נוסחת "לצרכי" יש בה כמה צדדים של עדיפות. כי אף שהורגל הדבר לומר בענין זה "לצרכי אותו המין", קשה ביטוי זה להולמו, שכן "אותו מין" קרבנות אינו זקוק לתוספת; ואילו נוסחת "לצרכי" פשוטה ונאה, ומובן ממנה שבעלי חיים עודפים אלה יימכרו. לצרכי אותו מין לצורך קרבנותיהם. וייתכן לומר, שאף גירסת "לצרכי" אינה מלשון צורך, אלא מלשון אחרת, שמשמעה "צורך" (על משקל גב).¹²³⁴⁵⁶⁷

סט) מניין לאשם... לא יביא אלא בכסף שקלים. במה"ג: שיבוא בכסף שקלים. וכן בכת"י רומי ובכת"י תימני. ונוסחת זו, אף שהיא זהה במשמעה עם הנוסחה הקיימת, היא פשוטה ממנה.

פרק כב

ע) פרט לאומר לחברו אכלתי היום וכו'. במה"ג: יכול האומר לחברו וכו' וכן בכת"י רומי ובכת"י תימני, וכן בפירוש רבנו הלל ובילקוט. וכן הגיה הגר"א.

וכך נראה לפי הענין, שכן נוסחת הספרים מביאה את הענין כהלכה, בעוד שלפי המשך הדברים ברור שזוהי רק הצגת אפשרות הנדחית מיד.¹²³⁴⁵⁶⁷

עא) כיחש שקדמו חטא. במה"ג: כחש שקדמו חטא. וכן בכת"י רומי. וכן גירסת הראב"ד וגירסת רבנו הלל. ואף שגם בכת"י התימני הנוסחה היא "כיחש", אפשר לומר כי במקורות אלה נגררו אחר לשון הכתוב, וכיחש בעמיתו.

עב) יצאו אלו שאינן של ממון. במה"ג: יצא דבר שאינו של ממון. וכן בכת"י רומי ובכת"י תימני וכן גירסת הראב"ד.

וכן נראה, כי "יצאו אלו" ממעט אך את הדברים הכתובים כאן, בעוד שהלימוד הוא כללי יותר וממעט כל דבר שאינו של ממון.

עג) ח"ל: בפקדון, שהוא של ממון יצא דבר שאינו של ממון. במה"ג: בפקדון, מה פקדון מיוחד שהוא של ממון וכו'. וכן בכת"י רומי. וגירסה זו עדיפה, כי אף שאפשר גם ללמוד כן בגירסת הספרים, הרי נוסח הדברים במה"ג ברור יותר. עד) דברים שדעת שנים יודעת, אבידה שאין דעת שניהם יודעת. במה"ג: דברים שאין דעת שניהם יודעת בהן, אבידה שאין דעת שניהם יודעת בה. וכן בכת"י רומי. ומבחינת הלשון נוסחת מה"ג עדיפה ובהירה.

עה) דברים שאפשר לדעתן... שאי אפשר לדעתן. במה"ג: שאפשר לך לדעתן... שאי אפשר לך לדעתן. וכן בכת"י רומי, וכן נראה מדברי הראב"ד. ויש בנוסחה זו הבהרת הענין ביתר בהירות.

עו) גלוביא בשמן. במה"ג: מי גולבקי. וכן בכת"י רומי. בענין זה רבו הגירסאות, כך נראה שרבנו הלל גרס: מי גלוביא, והראב"ד: מי בלבקיא, ובילקוט: מי בלנקי. וראוי בכל אופן לצית נוסחה נוספת זו. עז) על כל דבר שיש שקר. במה"ג: על כל אשר ישקר. וכן בכת"י רומי, וכן נראה מדברי הראב"ד. וגירסת הספרים כאן היא מגמגמת קצת, בעוד שלשון מה"ג בהירה ונאה.

פרשה יג

עח) מה יעשה, והשיב, אי והשיב ת"ל: ושילם. במה"ג: והשיב... אינה

שם מה יעשה? ת"ל: 'ושלם'. וכן בכת"י רומי, וכן נראה מפירוש רבנו הלל. והנה, גירסת הספרים אינה מובנה כלל וכבר הגיה הגר"א, אך נוסחה זו פשוטה ונאה, ומעניין, כי בילקוט הגירסה 'אינו שב, ת"ל: 'שיב'. ונראה שהיתה לפניו כגירסת מה"ג, אלא שנשתבש 'שם' ל'שב'.

עט) שיכול ישלם אשם על מה שגזל אביו, יכול לא ישיב כל עיקר? ת"ל: את העושק' מה ת"ל: אשר עשק' וכו'. במה"ג: יכול ישלם חומש ואשם על גזל אביו, ת"ל: אשר גזל' על מה שגזל הוא משלם חומש ואשם, לא על מה שגזל אביו. יכול לא ישיבנו כל עיקר? ת"ל: 'או את העשק'. וכן בכת"י רומי, וכן נראה מפירוש רבנו הלל ומפירוש הראב"ד, וכן הגיה הגר"א. וברור כי נוסחת הספרים נוסחה פגומה היא, שאין לה מובן; ואילו הנוסחה במה"ג היא הנוסחה היסודית, או קרובה לה.

ס) אין עמו משיב לו דמיו. במה"ג: מפייס על דמיו. וכן בכת"י רומי, וכן בפירוש רבנו הלל. והיא נוסחה נאה, אף כי נוסחת הספרים אינה לקויה מצד עצמה. פא) 'לאשם' שהוא מפריש מעות לשום אשם... במה"ג: ...שידא הפרש מעות לשם אשם. וכן בכת"י רומי, ונוסחה זו בהירה יותר מנוסחת הספרים.

פב) מניין שהוא חייב על כל אחת ואחת? ת"ל: 'לאחת' לחייב על כל אחת ואחת. במה"ג: ...ת"ל: 'על אחת מכל אשר יעשה'. וכן בכת"י רומי, ולפי המשך הענינים נראה כי אכן מפסוק זה לומדים את הדברים, הן לגבי חיוב כל אחת ואחת והן לגבי חיוב אחת על כולם.

דוגמאות אלה הן רק של נוסחאות עדיפות (או מעניינות במיוחד) מתורת כהנים, המובאות במדרש הגדול. אך דמיונות והשוואות בין נוסח מדרש הגדול לבין כתבי יד, בייחוד לכתב יד רומי — הריהן למאות, בנושאים שונים ובכל דרכי הדמיון. מכל מאות הסטיות של מדרש הגדול מנוסחת הספרא שבספרים, יש לציין כי רק במקרים בודדים ויוצאי דופן נוסחתו גרועה מנוסחת הספרים. בדרך כלל, הנוסחה היא נוסחה עדיפה, או לא פחותה בטיבה. מדוגמאות אלו אנו למדים, כי גם במקרה שנראה שבעל מה"ג משנה מנוסח הספרא, יש לבדוק היטב אחר מקורותיו, שייתכן שהוא סומך על נוסח ספרא עתיק ובלתי ידוע לנו.

דומה, כי ניתן לסכם, שאין אפשרות להחזיר את הספרא בלא להשתמש בנוסחות המדרש הגדול, אשר גם טיבן וגם מהימנותן גבוהים מאוד.